

УДК 349.23

ЯКОВЛЄВА Г.О.

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

З'ясовуються основні умови та причини, що сприяють розвитку проблематики класифікації принципів права соціального забезпечення. Визначається сутність таких важливих правових категорій, як принцип права та принцип права соціального забезпечення. Аналізуються думки вчених, які займалися цією проблематикою у своїх наукових працях.

Ключові слова: принцип права, принцип права соціального забезпечення, соціальне забезпечення, право соціального забезпечення, класифікація принципів.

Выясняются основные условия, которые содействуют развитию проблематики классификации принципов права социального обеспечения. Определяется суть таких важных правовых категорий, как принцип права и принцип права социального обеспечения. Анализируются мнения ученых, которые занимались данной проблематикой в своих научных работах.

Ключевые слова: принцип права, принцип права социального обеспечения, социальное обеспечение, право социального обеспечения, классификация принципов.

The basic conditions that promote issues of classification principles of social security law will be investigated. The important legal definition, as a principle of law and the principle of the right to social security will be determined in this work. Moreover, the theoretical ways of overcoming these problems will be determined as well. This piece of work analyzes the opinions of scientists who were engaged in these issues in their scientific papers.

Key words: principle of law, principle of the right to social security, social security, social security law, classification principles.

Вступ. Сьогодні в нашій державі соціальне забезпечення населення є невід'ємним елементом системи прав і свобод людини і громадянина, які прямо передбачені в Конституції України [1]. Право на соціальне забезпечення в Україні є проголошеним, але не реалізованим на практиці, що віддаляє нашу державу від курсу демократичних перетворень та суспільного добробуту. Тому для ефективної і дієвої реалізації цього права держава встановлює систему принципів, на основі яких ґрунтується соціальне забезпечення. Ці принципи визначають засади правового регулювання та реалізації цього права. Однак нині відсутні повноцінні дослідження учених стосовно принципів, які становлять основу для забезпечення принципів права соціального забезпечення, оскільки у науковій літературі поки що немає єдиного підходу до визначення поняття і системи принципів права соціального захисту. Тобто більшість учених розглядають основні принципи існування соціального захисту через призму принципів державної системи соціального захисту або окремих організаційно-правових норм та інститутів у соціальній сфері.

Стан наукового дослідження. Дослідження загальнотеоретичних аспектів права соціального забезпечення розпочалися у середині ХХ століття. Зусилля радянських науковців (зокрема, В.С. Андрєєва, Є.І. Астрахана, В.А. Ачаркана, А.Н. Єгорова, О.Д. Зайкіна, М.Л. Захарова, Р.І. Іванової, В.А. Тарасової, Я.М. Фогель та ін.) призвели до формування системи знань про право соціального забезпечення, його предмет і методи правового регулювання, джерела та принципи. Проблемам дослідження принципів соціального забезпечення населення на сучасному етапі розвитку в Україні присвячено низку праць таких авторів, як В.С. Андрєєв, С.М. Синчук, Е.Г. Тучкова, М.Л. Ярошенко, О.В. Заяц, І.С. Захаров, Ж.А. Горбачева, Н.Б. Болотіна, Б.І. Сташків, І.В. Іванова, Ю.І. Хомич, Т.З. Герасимів та ін.

© ЯКОВЛЄВА Г.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

Постановка завдання. Метою цієї статті є з'ясування проблематики класифікації принципів права соціального забезпечення, у зв'язку з чим необхідно уточнити семантику терміна «принцип права» та більш вузького за значенням терміна «принцип права соціального забезпечення»; розглянути систему принципів права соціального забезпечення; з'ясувати причини й умови, які сприяють проблематиці класифікації.

Результати дослідження. Як слушно відзначає Ю.А. Тихоміров, принципи права є свого роду «ціннісним орієнтиром» для правотворчості і правозастосування у цій сфері; вони, твердить дослідник, закріплюються у законі, іншому акті та набувають чіткого нормативно-орієнтувального й системотвірного змісту для усіх норм того або іншого акту, інституту й підгалузі [1, с. 314]. Загалом погоджуючись із таким розумінням, вважаємо, що слід наголосити на закріпленні в законі або іншому акті принципів права, оскільки вони, як зауважив М.Д. Бойко, є керівними ідеями, які мають важливе значення для ефективного функціонування усієї системи норм галузі права. За допомогою принципів не тільки формулюється сучасний державний підхід до правового регулювання сфери соціального забезпечення, а й визначається суть майбутніх правових норм. Принципи – це ідеї, виражені у формі правової норми. Це означає, що принципи є правовими приписами, причому приписами обов'язковими [4, с. 54].

Станом на сьогодні відсутня єдина позиція учених щодо сутності цього поняття. Так, у науковій енциклопедії воно трактується як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації [2]. Треба відзначити те, що правові принципи вирізняються тим, що вони знаходять закріплення у нормах права. Це означає, що правові принципи є не абстрактними положеннями або ідеями, а мають практичне значення, яке полягає у правовому визначенні тих концептуальних засад, які сприяють більш ефективній реалізації функцій і завдань відповідної системи. Варто наголосити на одній із проблем класифікації принципів права соціального забезпечення, яка полягає у тому, що нині не існує єдиного кодифікованого законодавчого акту (основ законодавства або кодексу законів) про соціальне забезпечення громадян в Україні. Натомість існує низка нормативно-правових актів, які не завжди узгоджуються один з одним із питань визначення принципів (засад) соціального забезпечення, соціального захисту громадян, гарантій їхнього забезпечення [3, с. 128].

На сьогодні думки вчених щодо цієї проблеми є неоднорідними. Науковці розділяють два погляди: одні наголошують на тому, що принципи права повинні бути закріплені в нормах права, а інші вказують на те, що принципи права можуть існувати без закріплення їх у нормах права. До групи, яка стверджує, що принципи права можуть існувати без закріплення у правових нормах, належить, зокрема, Б.І. Сташків, який наголошує, що принципи права можуть існувати поза правом, поза його системою, вони не потребують закріплення у правових нормах і можуть існувати як керівні засади, вихідні положення правової науки, як норми загальносоціального права, які з різних причин не трансплантувались у норми юридичного права [5, с. 118]. Також подібні погляди поділяє П.Д. Пилипенко, який зазначає, що норми загальносоціального права є основою, керівними ідеями для юридичного права, тому загальносоціальне право у своїй основі є тими принципами права, на яких базується юридичне право як система норм [6, с. 53].

Інша група науковців наголошує на тому, що принципи права соціального забезпечення повинні обов'язково бути певною мірою закріплені (відображені) у нормах права. Так, І.М. Сирота ототожнює принципи права соціального забезпечення із принципами правового регулювання соціального забезпечення і вважає, що принцип може визнаватись правовим лише тоді, коли він прямо закріплений у нормах права або безпосередньо слідує з їхнього змісту [6, с. 64]. Такої ж думки дотримуються В.Я. Бурак, С.М. Синчук [7, с. 15].

Ми погоджуємося із другою групою учених, оскільки вважаємо, що принципи права повинні бути відображені певною мірою у нормах права. Хотілось би наголосити, що у деяких учених виникає питання: якщо принципи закріплені в законодавстві, то у чому полягає їх відмінність від правових норм? Відмінність полягає у тому, що принципи права, встановлюючи загальне правило поведінки на основі керівних ідей, не містять усіх елементів правової норми (гіпотези, диспозиції, санкції). За допомогою принципу не можна всебічно врегулювати конкретне правовідношення між суб'єктами права.

Також до проблематики класифікації принципів права соціального забезпечення слід віднести те, що на сьогодні відсутнє закріплення такої правової категорії, як «принцип права соціального забезпечення». Ця проблематика ставала предметом дослідження багатьох учених, однак до єдиної думки вони так і не дійшли. Нині ці позиції діаметрально протилежні.

Зокрема, на думку Т.З. Герасиміва, принципи права соціального забезпечення – це такі правові основи, які визначають сферу його правового регулювання, порядок та умови встановлення прав і обов'язків суб'єктів, юридичний механізм забезпечення їхніх прав і законних інтересів [7, с. 26]. Окрім загальних ознак, властивих усім правовим принципам, із цього визначення вбачається, що для принципів права соціального забезпечення є характерними також специфічні риси: по-перше, сфера їх застосування; по-друге, об'єкти і суб'єкти впливу. Так, об'єктом впливу є правовідносини у сфері соціального забезпечення (їхній зміст), а суб'єктами – учасники цих відносин. Однак поза увагою Т.З. Герасиміва залишаються значення та юридичне відображення принципів права соціального забезпечення.

На думку Є.М. Доброхотової, принципи права соціального забезпечення – це засадничі ідеї, керівні начала, що характеризують єдність і основні тенденції розвитку правових норм, регулюють цю сферу суспільних відносин. Вони відображають об'єктивно сформовані закономірності розвитку суспільства, впливають зі змісту соціальної політики держави і містять узагальнену характеристику цієї галузі права. Важливо підкреслити, що правові принципи фіксують сутність галузі не у «статичі», а вказують напрями її подальшого розвитку [10, с. 35]. Особливістю цього поняття є те, що автор визначає сферу дії принципів права соціального забезпечення за межами галузі права і наголошує на наявності взаємного впливу принципів і соціальної політики держави, а також відзначає динамічність принципів права соціального забезпечення.

Беручи до уваги різнобічність і різноплановість категорії принципу права загалом і принцип права соціального забезпечення зокрема, вважаємо, що кожний із вищенаведених термінів має право на існування, а тому не будемо зупинятися на розгляді кожного з них.

Також заслуговує уваги думка Б.І. Сташкова, який визначає принципи права соціального забезпечення як основні засади, вихідні ідеї, що відображають суттєві положення права і закріплені (легалізовані) в нормативно-правових актах, виведені зі змісту законодавства чи сформульовані юридичною практикою [11, с. 119]. Ми погоджуємось із вищенаведеною думкою Б.І. Сташкова, оскільки вважаємо, що принципи права соціального забезпечення, як уже зазначали, на нашу думку, повинні певною мірою бути закріплені в нормах права. Однак на сучасному етапі розвитку цих принципів із цього питання постає низка проблем, оскільки на сьогодні не існує нормативно-правового акту, який би містив у собі загальноприйняте поняття, систему принципів права соціального забезпечення, що передбачає у подальшому проблематику, пов'язану із класифікацією принципів права соціального забезпечення.

Також до проблем класифікації принципів права соціального забезпечення слід віднести те, що на сьогодні на законодавчому і доктринальному рівні відсутній єдиний підхід до визначення системи принципів права соціального забезпечення, а також критеріїв їх класифікації.

У наукових джерелах висловлюються різні думки стосовно визначення системи принципів соціального забезпечення, критеріїв їх класифікації. Оскільки це поняття дуже близьке за своїм значенням до поняття принципів соціального забезпечення і внаслідок майже повної відсутності наукових концепцій щодо розкриття поняття і видів останнього, розглянемо різні підходи до визначення видів принципів права соціального забезпечення.

На думку І.М. Сироти, систему принципів правового регулювання соціального забезпечення становлять соціальне забезпечення на умовах обов'язкового державного соціального страхування усіх працюючих громадян, різноманітність форм і видів соціального забезпечення застрахованих працівників, диференціація умов і норм соціального забезпечення залежно від характеру і тривалості трудової діяльності та розміру страхових внесків працівників, забезпечення пенсіями та допомогам на рівні прожиткового мінімуму, здійснення соціального забезпечення за рахунок коштів державних і недержавних страхових фондів, здійснення соціального забезпечення органами державного управління, охорона й захист прав і законних інтересів громадян на соціальне забезпечення [12, с. 66–67].

На нашу думку, не з усіма видами принципів, названих автором, можна погодитись. Зокрема, принцип здійснення соціального забезпечення органами державного управління не в усіх формах соціального забезпечення має місце.

Водночас варто погодитись із М.Л. Захаровим та Е.Г. Тучковою, які визначають такі принципи права соціального забезпечення: загальність соціального забезпечення; надання соціального забезпечення працівнику, його сім'ї і кожному як члену суспільства без будь-якого зв'язку з трудовою діяльністю; встановлення рівня соціального забезпечення, що гарантує гідний рівень життя людині; різноманіття підстав і видів соціального забезпечення; диференціація (розходження) умов і норм забезпечення залежно від низки соціально значущих обставин; участь громад-

ських об'єднань, які представляють інтереси громадян у розробці, прийнятті і здійсненні рішень із питань соціального забезпечення і захисту їхніх прав [13, с. 102–108].

Для порівняння, дослідниця проблем трудового права О.Я. Лаврів, пропонуючи поняття системи принципів, отожднює її із класифікацією. Такий підхід видається дещо звуженим, хоча зв'язок між системою і класифікацією, без сумніву, має місце. Система як сукупність взаємопов'язаних елементів-принципів розкривається через класифікацію, тобто зведення принципів в окремі групи за певною ознакою [13, с. 9].

Заслужує уваги класифікація галузевих принципів соціального захисту, яку здійснив Б.І. Сташків, визначивши такі принципи: законодавче визначення умов та порядку проведення соціального забезпечення; урахування вимог норм міжнародних договорів у галузі соціального захисту; громадська доцільність права на соціальний захист; універсальність, диференціація і різноманітність видів соціального захисту; забезпечення рівня життя не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом; неможливість звуження змісту та обсягу соціальних виплат і послуг із прийняттям нових законів; незворотність випланих грошових сум та вартості наданих соціальних послуг [14, с. 120]. Що стосується перших двох принципів цієї класифікації, то хотілось би відзначити те, що з автором можна не погодитися з приводу належності їх до галузевих принципів, оскільки вимоги першого принципу є радше загальноправовим принципом законності та верховенства права.

Із наведених позицій учених ми можемо побачити, що на сьогодні думки вчених щодо систематизації і класифікації принципів права соціального забезпечення є досить неоднорідними та суперечливими. Для вирішення цієї проблеми ми пропонуємо на законодавчому рівні визначити систему принципів права соціального забезпечення в єдиному кодифікованому нормативно-правовому акті, оскільки вони є суспільно необхідними і стосуються кожного громадянина.

В межах розгляду проблематики класифікації принципів права соціального забезпечення нам необхідно визначити вимоги принципів. Так, в основі визначення різних видів принципів соціального забезпечення, на нашу думку, мають лежати такі критерії: по-перше, практичне призначення; по-друге, відображення особливостей і сутності інституту соціального забезпечення; по-третє, відповідність сучасним політико-правовим умовам і напрямам державної політики реформування соціальної сфери, а також міжнародним стандартам.

У законодавстві України не визначено єдиних принципів стосовно спеціального державного соціального забезпечення окремих категорій осіб, а також додаткового соціального захисту, це також є однією із проблем класифікації принципів права соціального забезпечення. Водночас такі принципи встановлюються в окремих законах щодо соціального захисту конкретної категорії осіб. Недержавне соціальне забезпечення в Україні ще не набуло належного поширення. На законодавчому рівні встановлено лише принципи недержавного пенсійного забезпечення. Зокрема, Законом від 9 липня 2003 р. до названих принципів віднесено такі: законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення; добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами; добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених цим Законом; добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків; рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі; розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів його засновників і роботодавців – платників пенсійного фонду, адміністратора, компаній з управління активами, страхових організацій з метою унеможливлення банкрутства пенсійного фонду; визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи, тощо [16].

Висновки. Підсумовуючи розгляд проблематики класифікації принципів права соціального забезпечення, на нашу думку, слід виокремити такі проблеми, які впливають на класифікацію принципів: по-перше, це відсутність загальноприйнятого поняття принципів права соціального забезпечення; по-друге, відсутність єдиного кодифікованого нормативно-правового акту, який би містив у собі вичерпний перелік принципів права соціального забезпечення, однак ця проблематика викликає дискусію серед учених, науковці розділилися на дві групи – ті, які вважають за потрібне певною мірою відображати принципи у нормах права, і ті, які вважають за непотрібне їх відображати (ми вважаємо, що принципи права соціального забезпечення необхідно відображати певною мірою у нормах права, однак для того, щоб не виникало проблем під час класифікації, необхідно створити кодифікований нормативно-правовий акт, у якому слід окреслити систему

принципів права соціального забезпечення та поняття принципів); по-третє, правова база, яка сформувалась довкола принципів права соціального забезпечення, є досить недосконалою і має низку прогалин (наприклад, на сьогодні не визначено єдиних принципів стосовно спеціального державного соціального забезпечення окремих категорій осіб, а також додаткового соціального захисту); по-четверте, відсутність законодавчо закріпленої системи принципів права соціального забезпечення (деякі вчені зазначають, що без належної системи неможливо класифікувати принципи права, оскільки відсутній фундамент).

Для вирішення вищенаведених проблем пропонуємо створити єдиний кодифікований нормативно-правовий акт (кодекс), який би містив у собі поняття, систему принципів права соціального забезпечення, оскільки принципи права соціального забезпечення стосуються певною мірою кожного громадянина України, а без належної правової бази важко уявити належний механізм здійснення цих принципів. Отже, вирішення цієї проблеми потребує законодавчої ініціативи.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения / Ю.А. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 432 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998.
4. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України : [навч. посіб.] / Н.Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – 615 с.
5. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України : [навч. посіб.] / М.Д. Бойко. – К. : Олан, 2004. – 312 с.
6. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення : [навч. посіб.] / Б.І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 405 с.
7. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права / П.Д. Пилипенко. – Львів, 1999. – 358 с.
8. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні : [підруч.] / І.М. Сирота. – Х. : Одісей, 2001. – 384 с.
9. Синчук С.М. Право соціального забезпечення України : [навч. посіб.] / С.М. Синчук, В.Я. Буряк ; за ред. С.М. Синчук. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання 2006. – 318 с.
10. Герасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України / Т.З. Герасимів. – Дрогобич : Відродження, 2002. – 128 с.
11. Советское право социального обеспечения / Е.Н. Доброхотова, М.В. Филиппова, М.А. Янтураева. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1992. – 144 с.
12. Сташків Б.І. Теорія прав соціального забезпечення : [навч. посіб.] / Б.І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 405 с.
13. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні : [підруч.] / І.М. Сирота. – Х. : Одісей, 2001. – 384 с.
14. Захаров М.Л. Право социального обеспечения России / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – М., 2001. – 546 с.
15. Лаврів О.Я. Система принципів трудового права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.Я. Лаврів. – Х., 2007.
16. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення : [навч. посіб.] / Б.І. Сташків. – К. : Знання, 2005. – 405 с.
17. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 47–48. – Ст. 372. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.